

Розширена версія
статті

Ігор Лоссовський,
кандидат фізико-математичних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу

ГЕЛЬСІНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ

Анотація. У статті проаналізовано трансформацію безпекового середовища в контексті 50-річчя підписання Гельсінського заключного акту (1975 р.) та 30-річчя Будапештського меморандуму (1994 р.). Розкрито значення гельсінських принципів у формуванні сучасного світопорядку та їхню еволюцію в умовах нових глобальних викликів і агресивної політики росії. Окрему увагу надано аналізу ролі ОБСЄ у врегулюванні кризових ситуацій.

Досліджено умови приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), виконання ядерного роззброєння та безпекові гарантії за Будапештським меморандумом. Запропоновано способи підвищити ефективність міжнародно-правових механізмів безпеки для забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держав.

Ключові слова: ОБСЄ, Гельсінський заключний акт, Будапештський меморандум, ДНЯЗ, міжнародна безпека, російсько-українська війна, безпекові гарантії.

І. Наступність гельсінських принципів у формуванні нового світопорядку. 1 серпня 2025 року виповнилося 50 років із часу підписання Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що стало визначною подією політичної та безпекової історії не лише Європейського континенту, а й усього світу, початком гельсінського процесу, формуванням гельсінського світопорядку. На десятиліття вперед було визначено правила та норми поведінки в усіх сферах людської діяльності й зобов'язання країн одна перед одною та в межах міжнародних організацій усього Європейського регіону в широкому його розумінні — «Від Ванкувера до Владивостока».

Відбувся революційний геополітичний поворот у сфері європейської безпеки. Акт суттєво сприяв подоланню розколу та розрядив військово-політичну напруженість у Європі та світі.

За пів століття свого існування (спочатку — як Наради з безпеки та співробітництва в Європі, а згодом — як Організації з безпеки та співробітництва в Європі) об'єднання напрацювало десятки важливих політичних і правових документів, інструментів і методик із профілактики, попередження, управління, розв'язання та владодження збройних, військово-політичних та безпекових конфліктів і напруженостей, а також конфліктів, що виникли через економічні й екологічні проблеми.

Певна неефективність і навіть хибність таких організацій, як ОБСЄ, закладена в самих принципах їхньої діяльності, в консенсусному механізмі ухвалення в них рішень. Усі так звані консенсусні організації мають ту хибу, що кожна з країн-учасників на свій розсуд, з огляду на власні унікальні національні інтереси чи примхи, може заблокувати (ветувати) будь-яке рішення, важливе для миру та безпеки в усьому регіоні ОБСЄ. Однак є певні відмінності у застосуванні консенсусного принципу в різних міжнародних організаціях. Наприклад, в Організації Об'єднаних Націй цей принцип реалізують через складніший механізм «права вето» на ухвалення рішень, яке закріплено лише за 5 країнами-членами ООН; інші 188 не мають цього блокувального права.

У самій же ОБСЄ та інших схожих організаціях принцип консенсусу полягає в тому, що всі рішення ухвалюють абсолютно колегіально, всі країни одностайно, і кожна має особистий блокувальний голос. Однак були періоди, коли в ОБСЄ розглядали певні винятки з цього принципу, коли було застосовано «консенсус мінус один» та «консенсус мінус два», але такі відхилення не стали нормою. Їх намагалися використовувати в розв'язанні конфліктів у колишній Югославії та конфлікту навколо Нагірного Карабаху. Отже, певні прецеденти вже було створено. Проте чи можна їх застосовувати до великих країн, постійних членів Ради Безпеки ООН? Поки що ця ситуація не випробувана, і напевно чи її можна буде швидко й успішно реалізувати в досяжному майбутньому.

Враховуючи складну актуальну геополітичну ситуацію, пов'язану з руйнацією з боку тоталітарної росії Ялтинсько-Потсдамського та Гельсінського світових порядків через ведення агресивної

війни в Україні, розбіжності у сфері північноатлантичного партнерства, зростання політичного правого та лівого популізму в країнах Заходу, екзотичні та непередбачувані неправові витівки новообраного 47-го Президента США, тривале стрімке зростання ролі авторитарного Китаю, дедалі зрозумілішою сьогодні стає потреба реформувати провідні міжнародні організації, зокрема й сам принцип ухвалення в них рішень. Принаймні останні три десятиліття розглядають можливі варіанти такого реформування, насамперед ООН. Всі вони переважно стосуються питань реформування Ради Безпеки, зміни (збільшення) кількості її постійних членів, введення додаткової групи великих країн і надання їм проміжного статусу, — відмінного від «постійних» і «непостійних» членів. Дискусії тривають, але це мало впливає на патову ситуацію, що склалася в Європі і світі за фактом російської зухвалої агресії та воєнного вторгнення в Україну з очевидним і декларованим наміром знищення української державності, української нації як такої, самого українського народу, котрий, за шизофренічним твердженням кремлівського диктатора, просто не існує. Ті в Україні, хто це марення кремлівського карлика активно заперечує (тобто воює з путінською армією), на переконання поборників «руського мира», мають бути знищені; інші, що є пасивно незгодними, мусять бути ізольовані й перевиховані в концентраційних виховних таборах на базі колишнього «ГУЛАГу», який поступово пустіє, оскільки сотні тисяч російських в'язнів звільняють цю систему таборів, ідучи на «священну війну з українськими нацистами», «завойовуючи» собі місце в раю, коли їхні супротивники, як заявляв диктатор, мають «просто здохнути». Вже майже спорожнілі табори Сибіру готові прийняти непокірних українців, котрі не бажають позбавлятися своєї ідентичності на покору кремлівському злодію, який не відмовляється від своїх геноцидних планів щодо українського народу.

У драматичній ситуації, що складається на фронті російсько-української війни, а також у всьому світі, коли поступово формується нова всесвітня «вісь зла» у складі групи ревізіоністських країн (це Іран, КНДР, росія і суміжні до них КНР, частково об'єднання БРІКС, ОДКБ і ШОС), коли навіть флагман ліберально-демократичного світу — США — сьогодні вражає світ непередбачуваними авторитарними, далекими від справедливості екзотичними ідеями, — конче важливим є продовження спроб

формувати новий справедливий світопорядок, оскільки старий, заснований у Гельсінкі 50 років тому завдяки зусиллям ревізійністських режимів (насамперед російського), тріщить по швах і потребує негайного реформування. Тут необхідні продовження зусиль демократичних країн світу, яким усе ще дорогий мир на планеті, та міжнародно-правовий порядок, заснований на всім зрозумілих нормах і правилах. Очевидні відхилення від цих норм і правил, які можна спостерігати з середини лютого 2025 року в поведінці та риториці керівництва США, слід вважати тимчасовими девіаціями в політиці флагмана ліберально-демократичного світу, пов'язаними з браком професійної обізнаності у сфері геополітики й авторитарними особливостями ментальності новообраного Президента США, який в силу свого професійного бізнесового досвіду розглядає міжнародну політику як бізнес-проект у сфері нерухомості. Кількість зароблених доларів не повинна перевершувати колективні моральні цінності, міжнародну репутацію й історичну перспективу. США є потужною сталою демократією з міцними, перевіреними часом традиціями та величезним високопрофесійним апаратом чиновників, які мають пояснити необізнаним їхні помилки та зупинити авторитарні безглузді примхи бізнесменів-забудовників, що дорвалися до влади, але не мають уявлення, як працює управління суспільством. Як і весь світ, сподіватимемося, що в американській політичній системі для цього знайдеться вдосталь надійних запобіжників.

Здається, що нову архітектуру регіональної та світової безпеки не потрібно створювати з нуля. Нова система має спиратися на низку перевірених світовою практикою принципів, а також на нові, актуальні в сучасній геополітичній ситуації норми та принципи.

II. Умови приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Після розпаду Радянського Союзу 1991 р. Україна успадкувала третій за потужністю арсенал ядерної зброї у світі після росії та США. Проте в січні 1994 р. у Тристоронній заяві Президентів України, США та Росії наша держава офіційно підтвердила прагнення до повного ядерного роззброєння. 1994 р. Україна приєдналася до ДНЯЗ як без'ядерна держава і, передавши свої ядерні боєголовки в росію для ліквідації, остаточно звільнилася від ядерного потенціалу 1996 р.

На момент розпаду СРСР Україна мала ядерний арсенал, що складався з приблизно 1900 стратегічних ядерних боєголовок і 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. До її арсеналу входили міжконтинентальні балістичні ракети: 130 SS-19 і 46 SS-24, а також 25 Ту-95 і 19 Ту-160 — стратегічні бомбардувальники, здатні нести крилаті ракети з ядерними боєголовками. Символічно та неймовірно цинічно, що ці колишні українські літаки, добровільно і з ліпшими для світової безпеки намірами передачі росії відповідно до укладених міжнародних домовленостей, сьогодні використовують для вчинення агресії проти нашої країни, вбивства мирних українців і руйнування цивільної інфраструктури.

18 листопада 1993 року Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію договору щодо стратегічних наступальних озброєнь, але визначила 13 додаткових умов. Вони охоплювали гарантії безпеки, фінансової допомоги для утилізації, компенсації за тактичну ядерну зброю, вже відправлену до росії, а також визнання того, що тільки 36% пускових установок і 42% боєголовок на українській території підлягають ліквідації. Ця резолюція ВРУ отримала тоді різку критику з боку США та спровокувала відповідні погрози від росії. Дві найпотужніші ядерні держави світу тиснули на Україну, сподіваючись на беззаперечне виконання їхніх забаганок, і були несподівано збентежені чи навіть розгнівані сміливими спробами України засвідчити свою правосуб'єктність і правоспроможність.

Переговори щодо Тристоронньої заяви Президентів почались у грудні 1993 р. і завершилися в середині січня 1994-го. В межах цих домовленостей Україна погодилась відмовитися від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки та фінансової компенсації. Хоча зміст заяви не відповідав усім попереднім умовам, які встановила Верховна Рада, остання погодилась почати процедуру ратифікації в лютому 1994 р. і фактично схвалила приєднання України до ДНЯЗ у листопаді 1994 р., напередодні надання за Будапештським меморандумом 5 грудня 1994 р. відповідних гарантій незалежності та територіальної цілісності.

Україна завершила передання своїх ядерних боєголовок у росію до 21 травня 1996 року. До січня 2002-го всі стратегічні бомбардувальники на українській території були демонтовані, передані РФ або переобладнані для невійськового використання;

всі міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) були ліквідовані або в розібраному стані очікували на ліквідацію, а всі пускові установки МБР були знищені. Загалом Україна отримала всього понад 500 млн дол. американської фінансової допомоги для утилізації за Програмою Нанна — Лугара.

III. 11 років російської агресії vs 30 років порожніх «гарантій». 5 грудня 2024 р. відзначили 30-ту річницю укладення лідерами України, Великої Британії, росії та США (Леонідом Кучмою, Джоном Мейджором, Борисом Єльциним, Біллом Клінтоном) Будапештського меморандуму 1994 р. про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, 1968 р.). Дві інші ядерні держави та постійні члени Ради Безпеки ООН — Китай і Франція — офіційно висловили аналогічні гарантії Україні у формі відповідних заяв (заява Уряду КНР від 04.12.1994 р. і Декларація Франції із супровідним листом Президента Ф. Міттерана від 05.12.1994 р.), хоча формально й не підписували Будапештський меморандум. Україна, зі свого боку, зобов'язувалася вивести всю ядерну зброю зі своєї території, що й послідовно виконала протягом наступних двох років. Слід зазначити, що тактичну ядерну зброю з України було виведено ще 1992 р., за два роки до взяття Україною зобов'язань, і без жодних зобов'язань та гарантій ядерних країн. Це відбулось односторонньо, за наказом і під супроводом російського військового керівництва, без контролю з боку української сторони.

Всі останні 30 років представники країн-гарантів не втомлювались придумувати будь-які відмовки, чому Будапештський меморандум нібито не є зобов'язальним документом — міжнародно-правовим договором, який гарантує Україні незалежність, територіальну цілісність і непорушність кордонів. У 2014–2015 роках ми провели наукові дослідження, за підсумками яких було сформульовано низку неспростовних доказів, що Будапештський меморандум є чинним міжнародно-правовим договором, обов'язковим до виконання для сторін-підписантів. Насамперед це стосується рф — головного порушника будапештських «гарантій».

Серед згаданих гарантій ядерних держав перед Україною є такі: поважати незалежність, суверенітет і наявні кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти

територіальної цілісності та політичної незалежності України і ніколи не використовувати проти неї зброю, крім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо. Ці міжнародні гарантії зруйнував один із «гарантів» — росія — наприкінці лютого – березня 2014 р. військовою окупацією Кримського півострова та подальшою агресією на Донбасі, а ще зухваліше — після повномасштабного воєнного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Інші ж будапештські «гаранти» — Велика Британія, КНР, США та Франція, формально активно не реагуючи на російські злочини, не залучаючи жодних силових заходів у відповідь на російську агресію та абстрагуючись від своїх зобов'язань за меморандумом, не змогли чи не захотіли протидіяти й упередити агресію, обмежившись доволі цинічними «занепокоєннями / стурбованостями» та пустослівними закликами до «припинення агресії». Подальша військово-технічна та політична підтримка у протистоянні агресору хоч і була та є конче потрібною Україні, але повністю не розв'язує питання припинення війни та покарання агресора, відновлення територіальної цілісності та юридично визнаних кордонів нашої держави.

Російське розгортання Кримської кризи. Те, що рф не збирається дотримуватися своїх зобов'язань поважати територіальну цілісність і непорушність кордонів України, стало зрозуміло ще з перших років української незалежності, коли вже з 1992 року росія почала розігравати «кримську карту», а також тиснути на Україну щодо питання розподілу Чорноморського флоту (ЧФ) ВМФ СРСР.

У 1992–1994 рр. відбувалася так звана Кримська криза, або холодна війна за Крим — політична напруженість довкола Кримського півострова та розподілу ЧФ між Україною і росією, що переросла у спробу рф встановити повний контроль над півостровом. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. радянський ЧФ перейшов під контроль України на основі територіальної належності, основна база ЧФ — Севастополь — разом із Кримом відтоді увійшли до незалежної України. Відповідно до постанови Верховної Ради України про військові формування в Україні, прийнятої того ж дня, всі військові формування, дислоковані на її території, були перепідпорядковані Україні. У жовтні 1991 р. Верховна Рада ухвалила рішення про перепідпорядкування ЧФ Україні. Активні суперечності між

двома країнами щодо Криму почалися ще 1992 р. Росія суттєво перешкоджала переходу ЧФ під контроль України, використовуючи провокаційні силові заходи на грані збройного протистояння. Відбулася низка інцидентів з участю ВМС і ЗС двох країн. Звинувачуючи Україну у присвоюванні ЧФ, росія спровокувала процес відокремлення Криму від України, роздаючи російські паспорти працівникам об'єктів ЧФ і проводячи анти-українську інформаційну війну на всій території Автономної Республіки Крим.

У зв'язку зі зростанням суперечностей між Україною та росією навколо Криму, на прохання керівництва України 24 листопада 1994 р., згідно з рішенням Постійної Ради ОБСЄ від 15.06.1994 р., було розгорнуто Місію ОБСЄ в Україні, яка діяла у 1994–1998 рр. для врегулювання кризи між Урядом України й органами влади АРК. 1999 р. місія завершила роботу, виконавши свій мандат. Це стало першим в історії ОБСЄ випадком, коли її польова операція припинила існування саме завдяки успішному виконанню своїх завдань.

У січні 1994 р. нелегітимний відповідно до українського законодавства проросійський «президент» Криму Юрій Мешков закликав росію включити півострів до її складу. Тодішнє керівництво України відповіло доволі рішуче, як порівняти з пізнішою зрадницьки-пацифістською бездіяльністю в лютому – березні 2014 р., коли на територію Криму було введено приблизно 60 тис. сил Національної гвардії та прикордонних військ, після чого політична ситуація стабілізувалася. Проте Україна все ж таки піддалася тиску росії, і вже 9 червня 1995 р. сторони домовилися про нерівний поділ Чорноморського флоту: 18,3% кораблів відійшли Україні, а 81,7% — росії.

З самого початку укладення 5 грудня 1994 року Будапештського меморандуму РФ постійно його порушувала: насамперед коли економічно тиснула на Україну, зокрема й щодо постачання енергоносіїв в Україну, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції; коли на державному рівні та рівні мерії Москви безпардонно втручалася в політичну та господарську діяльність на півострові. Непоодинокими були також спроби дипломатичних провокацій з боку росії в межах ООН щодо української належності та статусу АРК.

Наприкінці 2003 року у зв'язку з подіями навколо українського острова Коса Тузла в Керченській протоці цей тиск набув масштабів ескалації. Метою конфлікту, який росія спровокувала у формі традиційних методів гібридної війни, був тиск на Україну стосовно делімітації кордону в Керченській протоці й Азовському морі. Конфлікт тоді ледь не переріс у військове протистояння. Президент України Л. Кучма був вимушений перервати свій візит до країн Південної Америки й повернутися в Україну для безпосереднього врегулювання суперечності. Лише після особистої розмови Президента Л. Кучми з володимиром путіним, який тоді ще видавав себе за «вегетаріанця» та демократа, конфлікт був владоджений, але, як показала подальша історія, тільки тимчасово.

Після цього на повний голос почали звучати пропозиції окремих політиків і політологів про доцільність відновлення ядерного статусу України. Хоча на той час такі заяви були поодинокі й здавалися радикальними, проте з погляду майбутнього розгортання подій вони були доволі обґрунтовані.

Спроби посилити гарантії Будапештського меморандуму. Україна намагалася підсилити гарантії своєї безпеки та територіальної цілісності, хоча й віртуальні, надані за Будапештським меморандумом. 2009 року напередодні 15-ї річниці укладення меморандуму в українському парламенті й експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності його ратифікації, надання йому статусу «політико-правового документа» чи ухвалення іншого документа «зобов'язального характеру щодо гарантування безпеки України». На думку деяких українських політиків, такий документ міг би зняти гостроту проблеми щодо потенційного членства України в НАТО. Наполягали на потребі трансформувати Будапештський меморандум у багатосторонній юридично зобов'язальний міжнародний договір, хоча, строго кажучи, з міжнародно-правового погляду він такий і є. Тодішній Президент України Віктор Ющенко висловлювався за необхідність укладення Україною двосторонніх зобов'язальних безпекових договорів із країнами-гарантами на заміну Будапештському меморандуму, подібних до тих, які США мають з Австралією, Ізраїлем, Південною Кореєю, Тайванем, Японією. Кожний із цих двосторонніх договорів має свою специфіку, але рівень гарантій, які вони надають кожній із зазначених країн,

принципово не відрізняється, а може навіть і перевищує рівень натовських гарантій. Водночас кожна з цих держав у співпраці насамперед зі США й іншими партнерами суттєво розвинула свій військово-промисловий комплекс і стала помітним у світі виробником та експортером високотехнологічної військової продукції. В будь-якому разі Україна має взяти на озброєння таку політику незалежно від того, які міжнародні безпекові гарантії їй вдасться отримати.

У продовження цих безпекових намагань 2010 року було оприлюднене звернення ВРУ до 5 ядерних держав із закликом зміцнити гарантії безпеки Україні, що добровільно відмовилася від ядерної зброї. У зв'язку з 15-ю річницею Будапештського меморандуму відбулось офіційне дипломатичне листування України на вищому рівні з країнами-гарантами. Гаранти нашої держави, найперше США та росія, висловлювали готовність підтвердити та посилити надані гарантії. На жаль, через занадто скромні наполягання України ці пропозиції не були реалізовані.

Наукові й публіцистичні дискусії навколо питань значущості та правового статусу Будапештського меморандуму тривають до сьогодні. Як свідчать українські учасники переговорів із підготовки тексту меморандуму, стратегія української делегації полягала в тому, щоб кінцевий текст був юридично-зобов'язальний. Водночас стратегія партнерів була спрямована на те, щоб підкреслити політичний характер гарантій. У результаті був досягнутий компромісний варіант — міжнародно-правовий договір, що фіксує реальні політико-правові гарантії незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України та встановлює певний, але чітко не прописаний механізм дипломатичного захисту в разі їх порушення з боку сторін або зовнішніх учасників міжнародного процесу.

Слабкість гарантій ядерних держав Україні доводить і те, що в англomовному тексті меморандуму (назві) було використано термін «security assurances» (безпекові запевнення), що є слабшим за «security guarantees» (безпекові гарантії). В українськомовному ж тексті, як і в російськомовному, використано термін «гарантії безпеки».

За словами одного з американських учасників переговорного процесу з підготовки меморандуму, колишнього Посла США в Україні Стівена Пайфера, під час перемовин дискусійним

питанням було, який термін ужити: «guarantees» чи «assurances», оскільки перше поняття використовують для надання гарантій членам НАТО, що передбачає деякі військові зобов'язання, хоча й теж детально не прописані в тексті Північно-атлантичного договору. Проте на той час американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання. За твердженням С. Пайфера, Будапештський меморандум нібито запланований як політична угода і передбачав «конкретно не визначені запевнення, але не військові гарантії». Але сторони меморандуму мають чіткі зобов'язання реагувати, навіть якщо і не мусять застосовувати військову силу. Відсутність жорсткої реакції Заходу на російську агресію ще 2014 року, на думку американського дипломата, дискредитує західні безпекові гарантії та негативно впливає на стабільність режимів нерозповсюдження. Аналогічну позицію поділяє сьогодні дедалі більше вітчизняних і закордонних дослідників, а надто після повномасштабного воєнного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року.

IV. Міжнародно-правові докази чинності Будапештського меморандуму як міжнародного договору, обов'язкового до виконання для всіх його сторін.

Щодо непотрібності ратифікації. Із самого початку російської військової агресії (весна 2014 р.) та анексії Криму з російського боку звучали «аргументи» з метою «виправдання» агресії про те, що, оскільки Будапештський меморандум не ратифікувала жодна зі сторін-підписантів, документ «не пройшов процес надання йому юридичної сили через відповідні парламентські процедури», що дає росії «реальну правову відмовку». Вона нібито не має відповідних зобов'язань, а сам Будапештський меморандум можна вважати юридично нікчемним.

Попередня «аргументація» не витримує серйозної фахової критики, оскільки, по-перше, у прикінцевих положеннях цього документа читаємо: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» [1], тож він не потребує жодної ратифікації. А що про це каже російське законодавство? Відповідно до частини 4 статті 15 російської конституції (від 12.12.1993 р.), якщо за міжнародним договором рф встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені за законодавством країни, то застосовують правила міжнародного договору.

Крім того, порядок укладення, виконання та припинення міжнародних договорів росії визначає федеральний закон про міжнародні договори рф від 15.07.1995 р. Він застосовний до всіх міжнародних договорів рф незалежно від їхнього виду та найменування: договір, угода, конвенція, протокол, інші види та найменування договорів (п. 2 ст. 1). Він також поширюється на міжнародні договори, в яких рф є стороною як держава-продовжувач СРСР (п. 3 ст. 1). Відповідно до ст. 6 закону, згода рф на обов'язковість для неї міжнародного договору може бути виражена за допомогою: підписання договору, обміну документами, ратифікації, затвердження, ухвалення, приєднання до договору, застосування будь-якого іншого способу висловлення згоди, про який домовилися сторони. Така норма згаданого закону повністю відповідає положенням Віденської конвенції про право міжнародних договорів (підписана у Відні 1969 р. і набула чинності 1980 р.). Росія є державою-учасником цієї конвенції як правонаступник (або продовжувач) СРСР, що приєднався до конвенції 1986 р. Отже, ратифікація є лише одним із багатьох інших способів надання згоди на обов'язковість виконання міжнародного договору, а якщо в документі зазначено, що він набуває чинності з моменту його підписання, то, очевидно, він не потребує жодної іншої згоди на свою обов'язковість. Крім того, відповідно до п. 1 ст. 24 зазначеного закону, «міжнародні договори набувають чинності для Російської Федерації [...] в порядку і терміни, передбачені в договорі чи узгоджені між договірними сторонами» [2]. Аналогічна норма визначена й у Віденській конвенції. Принципи, за якими в зазначеному законі врегульовано відносини щодо укладання міжнародних договорів, є загальноприйнятими й застосованими до Будапештського меморандуму. Відповідно до ч. 4 ст. 15 російської конституції, загальноприйняті принципи та норми міжнародного права й міжнародні договори рф є складником її правової системи.

Хоча, згідно з пп. «г» ст. 15 згаданого закону, міжнародні договори росії з питань роззброєння чи міжнародного контролю над озброєннями, забезпечення міжнародного миру та безпеки (яким можна вважати й Будапештський меморандум) підлягають ратифікації (оскільки останній був підписаний раніше, ніж федеральний закон набрав чинності), зазначена норма щодо обов'язковості ратифікації не має зворотної дії в часі (принцип незворотності дії

закону в часі закріплено, зокрема, в ч. 1 ст. 54 російської конституції), а отже, не поширюється на Будапештський меморандум. Крім того, цей закон не передбачає застосування його норм до відносин, які виникли до дати набрання ним чинності.

Окремі зауваження критиків які, спираючись на положення ч. 2 ст. 7 Закону України «Про міжнародні договори України» від 22.12.1993 р. № 3767-XII (що був чинним на дату підписання меморандуму й до 03.08.2004 р.), схильні вважати, що цей міжнародний договір нібито підлягав ратифікації, можна також однозначно й аргументовано відхилити, оскільки меморандум за своїм характером не належить до жодного з видів договорів (та не стосується відносин для врегулювання за ними), що визначені у вичерпному переліку в ч. 2 ст. 7 цього закону як такі, що підлягають ратифікації. У пп. «ж» п. 2 ст. 7 закону визначено, що ратифікації підлягають міжнародні договори, ратифікація яких передбачена законом або самим міжнародним договором. Ані сам меморандум, ані чинне на дату його укладання законодавство України не передбачали процедури ратифікації.

Наша країна, розглядаючи Будапештський меморандум як міжнародний договір, у повній відповідності до чинного на дату його укладання Закону України «Про міжнародні договори України» погодилася на набуття меморандумом чинності з моменту його підписання, без визначення умови щодо обміну ратифікаційними грамотами; і під час опрацювання його проекту не стала наполягати на ратифікації з боку інших учасників, зокрема рф, законодавству якої визначена в меморандумі умова щодо набрання чинності після його підписання також відповідала повністю, як і положенням Віденської конвенції. Слід також зазначити, що Будапештський меморандум, як офіційний міжнародний договір України, наведений під № 1034-1994 (1886) в офіційному багатотомному виданні МЗС України «Зібрання чинних міжнародних договорів України».

Визначення поняття «міжнародний договір». Відповідно до пп. «а» п. 1 ст. 2 Віденської конвенції, поняття «договір» означає «міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом [...] незалежно від її конкретного найменування» [3]. Тож Будапештський меморандум є міжнародним договором рф, обов'язковим для її неухильного виконання.

В офіційних пошукових системах росії щодо законодавчої бази та актів міжнародного права Будапештський меморандум фігурує як «міжнародний договір». Його текст міститься в офіційному «Збірнику документів МЗС РФ», а також в посібнику «Ядерне нерозповсюдження», офіційно рекомендованому для студентів ЗВО, аспірантів, дипломатів і фахівців росії.

Офіційна реєстрація Будапештського меморандуму в ООН.

Важливим міжнародно-правовим доказом чинності й обов'язковості для виконання з боку всіх сторін Будапештського меморандуму, окрім вищенаведених, є два офіційні документи ООН: документ Генеральної Асамблеї (ГА) та Ради Безпеки (РБ) ООН A/49/765*S/1994/1399* від 19 грудня 1994 р. у формі листа від імені постійних представників України, Великої Британії, рф і США (Анатолія Зленка, Девіда Ханнея, Сергія Лаврова та Мадлен Олбрайт) на адресу 49-ї сесії ГА з проханням розповсюдити текст Будапештського меморандуму як офіційного документа ГА та РБ ООН; документ постійної Конференції ООН з роззброєння CD/1285 від 21 грудня 1994 р. у формі листа постійних представників зазначених чотирьох держав на цій конференції з проханням зареєструвати Будапештський меморандум і супровідний лист як офіційні документи Конференції з роззброєння та розповсюдити їх серед усіх держав, що беруть участь у роботі конференції. Представляючи Будапештський меморандум як офіційний документ найвпливовішої головної міжнародної організації у світі, яка опікується питаннями гарантування миру та безпеки на планеті, держави-учасники цього міжнародно-правового документа в такий спосіб підтвердили його чинність та обов'язковість. Сам факт реєстрації в ООН Будапештського меморандуму як офіційного документа цієї організації також є підтвердженням.

Чи виконані правові умови щодо приєднання України до ДНЯЗ.

Окремо варто наголосити на юридичному казусі. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», ухваленого 16 листопада 1994-го (всього за два з половиною тижні до Будапештського меморандуму), «цей Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантій безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа» [4]. Отже, якби Будапештський меморандум не був тим документом, що надає Україні гарантії безпеки, тобто був

«юридично нікчемним», як того хотіли б як російська сторона, так і, на жаль, інші його підписанти, що в такий спосіб намагаються позбутися міжнародно-правової відповідальності, то це значило б, що Україна не є стороною ДНЯЗ як неядерна країна й має право на власну ядерну зброю. Оскільки правова умова для набуття юридичної чинності цього закону не була виконана, то й, зрозуміло, закон не став чинним.

Щодо мантри про «нікчемність» Будапештського меморандуму. Якби твердження щодо «юридичної нікчемності» Будапештського меморандуму були справедливими, вони автоматично робили б абсурдними та дискредитували дії високих сторін на найвищому рівні, пов'язані з укладанням цього міжнародного договору, оскільки це означало б, що договірні сторони підписали завідомо «юридично нікчемний» документ. А це суперечило б логіці тодішніх подій та основоположному й загальновизнаному принципу міжнародного права щодо сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, заснованому на міжнародно-правовому звичаї «*pacta sunt servanda*» (договори мусять бути виконані). Дивним у цій ситуації є ставлення в країнах-гарантах до своїх керівників (президентів і прем'єр-міністра). Хто ж вони, якщо погоджуються підписувати фільчину грамоту?

Водночас на офіційному рівні російська сторона з самого початку агресії визнавала обов'язковість меморандуму для свого виконання, хоч і частково та опосередковано. У заяві російського МЗС від 01.04.2014 року у зв'язку зі звинуваченнями в порушенні її зобов'язань за меморандумом зазначено, що рф суворо дотримувалася та дотримується передбачених у Будапештському меморандумі зобов'язань поважати суверенітет України, чого не можна сказати про політику країн Заходу, які під час подій на Майдані цим суверенітетом відверто знехтували, і підкреслено, що загальним елементом Будапештського меморандуму й концепції «негативних гарантій» у класичному її розумінні є лише зобов'язання не застосовувати й не погрожувати застосуванням ядерної зброї проти неядерних держав, і таке зобов'язання росії перед Україною не було порушено. Проте ці висловлювання суперечать одне одному, адже якби країни-підписанти меморандуму зобов'язувалися лише «не застосовувати й не погрожувати застосуванням ядерної зброї», це суперечило б попередній сентенції («чого не можна сказати про політику країн Заходу, які під час подій на Майдані цим

суверенітетом відверто знехтували»), адже російська сторона, заявляючи таке, не мала на увазі застосування чи погрозу застосування з боку західних країн ядерної зброї проти України.

Слід також згадати безпрецедентно зухвалу провокативну поведінку рф, яка є єдиною у світі ядерною країною, що, починаючи з 2022 року, постійно шантажує світ загрозою використання ядерної зброї проти України та країн Європи. Держава-агресор на початку повномасштабного вторгнення здійснила напад і тимчасово окупувала Чорнобильську АЕС, а також триває окупація та провокації на найбільшій в Європі Запорізькій АЕС.

Щодо дійсності гарантій за Будапештським меморандумом.

Доволі часто серед критики Будапештського меморандуму можна почути, що хоча документ і надає певні «віртуальні» гарантії Україні, проте вони не є конкретно визначеними та прописаними в тексті. Відповідаючи на це, можна згадати, що в більшості інших міжнародно-правових документів, у яких порушено питання міжнародних гарантій (запевнень), такі гарантії зазвичай теж не прописано детально. Яскравим прикладом може слугувати Північноатлантичний (Вашингтонський) договір 1949 року щодо започаткування НАТО, який справедливо вважають чи не найбільш зобов'язальним та обов'язковим до виконання для його сторін. У славнозвісній ст. 5 цього договору йдеться про таке: «Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них [...] вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них [...] надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки» [5]. Як бачимо, навіть у цьому «класичному» прикладі зобов'язального документа в міжнародному праві, зобов'язання та гарантії сторін прописані не досить конкретно й однозначно. Такою є загальна світова практика міжнародно-правових договорів. Лише в юридичних документах деяких інших розділів права, зокрема таких, як корпоративне право, можна знайти зразки детально прописаних зобов'язань / гарантій і конкретних дій сторін, а також відповідних санкцій за невиконання цих зобов'язань. Для розв'язання суперечок у корпоративному праві є відповідні судові органи, вердикти яких обов'язкові для всіх учасників судових процесів,

а покарання за невиконання зобов'язань неминучі та невідворотні для всіх. У міжнародних судах, що розглядають міждержавні справи / спори, зовсім не всі держави визнають юрисдикцію того чи іншого міжнародного суду. Навіть деякі країни, які є учасниками авторитетних міжнародних судових органів, не завжди виконують їхні принципові рішення / вердикти. Як приклади можна назвати відомі обвинувальні рішення Міжнародного кримінального суду в Гаазі (МКС) щодо російського диктатора в. путіна та Прем'єр-Міністра Ізраїлю Бен'яміна Нетаньягу, а також невиконання Монголії, як країни, що нібито визнає юрисдикцію МКС, своїх зобов'язань щодо необхідності арештувати в. путіна під час його перебування в цій країні 2–3 вересня 2024 року.

На думку Баррі Келлмана, професора права й директора Міжнародного центру контролю над озброєнням Коледжу права Університету де Поля (м. Чикаго, США), у міжнародному праві Будапештський меморандум є юридично зобов'язальним документом, але він не передбачає жодних засобів забезпечення його належної імплементації. Зобов'язання в межах меморандуму юридично суттєво підтверджують і доповнюють зобов'язання в межах Гельсінського заключного акта 1975 року.

Прив'язка Будапештського меморандуму до американської допомоги у протидії України російській агресії. 17 квітня 2025 року було підписано перший документ у межах українсько-американських переговорів про надра — політичний меморандум із зобов'язанням завершити скоро підготовку угоди про українські надра. Документ уперше пов'язав американську допомогу ЗСУ та Будапештський меморандум 1994 року, за яким Україна віддала свій ядерний арсенал. Він також уперше ставить в один ряд американську військову та фінансову допомогу Україні й українську допомогу світові, надану укладенням Будапештського меморандуму. Було констатовано, що США визнають внесок, який Україна зробила у зміцнення міжнародного миру та безпеки, добровільно відмовившись від третього за величиною арсеналу ядерної зброї у світі. Це фактично нівелює попередні вимоги Президента Д. Трампа до України щодо виплати багатомільярдної грошової компенсації за допомогу, яку надала Адміністрація Джо Байде-на. Вимоги до України щодо виплати 90 млрд чи навіть 350 млрд дол. легко перебиває економія оборонних ресурсів США у відповідь на майже 2000 ядерних боеголовок стратегічної зброї та ще

більшу кількість тактичних боеголовок, 176 міжконтинентальних балістичних ракет і десятки стратегічних бомбардувальників, які Україна віддала за Будапештський меморандум.

Чи зазнає Кримська декларація Майка Помпео долі Декларації Самнера Веллеса. З нагоди 80-ї річниці декларації виконувача обов'язків Державного секретаря США С. Веллеса (23.07.1940 р.), яка формулювала принципову американську політику щодо невизнання окупації й анексії з боку Радянського Союзу Латвії, Литви й Естонії, Держсекретар США М. Помпео та три міністри закордонних справ країн Балтії заявили, що анексія Криму так само неприйнятна для США, як і радянська окупація 80 років перед тим країн Балтії. Декларація Веллеса мала принципове значення для загальної політики США щодо Європи в критичний для континенту та світу 1940 рік. Зміст і суть цього документа впродовж наступних 50 років незмінно підтримували всі президенти та Конгрес США.

У липні 2018 року Держсекретар М. Помпео задекларував офіційну позицію США щодо невизнання незаконної анексії Криму. «Разом із союзниками, партнерами та міжнародною спільнотою США відкидають спробу Росії анексувати Крим та зобов'язуються зберігати цю політику до відновлення територіальної цілісності України» [6], — було заявлено в декларації.

Декларація Веллеса, протримавшись незмінно пів століття, повністю виконала свою функцію: 1991 року країни Балтії відновили незалежність. Водночас на 8-му році існування Декларації Помпео в контексті попередніх заяв і висловлювань як самого 47-го Президента США Д. Трампа, так і деяких інших високопосадовців цієї країни спостерігаємо певні тривожні нотки, які загрожують руйнацією норм і принципів міжнародного права, визнаних міжнародних правил і сталих традицій американської зовнішньої політики. Такі принципові відхилення від наявних у світі принаймні останні 50 років гельсінських принципів «непорушності кордонів без згоди сторін» фактично легітимізують агресивні дії росії та руйнують сталий світопорядок, заснований на правилах і принципах міжнародного права. У цьому контексті постає вельми принципове запитання: чи можлива ситуація, коли флагман світової демократії, провідник ліберально-демократичних принципів у світі — США — слідом за світовим агресором, головним порушником демократичних норм і принципів, кривавим злочинцем — росією — фактично

підтримувати своїми заявами та бездіяльністю руйнацію світопорядку, що успішно функціонував принаймні останні 50 років? Якою буде подальша доля Декларації Помпео та інших принципових заяв і дій США на підтримку територіальної цілісності України та міжнародного права загалом?

V. Російське руйнування сучасного міжнародного світового порядку. Агресивні дії росії проти України, починаючи з лютого 2014 року, стали порушенням не лише Будапештського меморандуму, а й низки інших принципово важливих міжнародно-правових актів.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року російський диктатор і його ватага остаточно відмовилися від цинічних спроб пояснити свою агресію будь-якими міжнародно-правовими «аргументами». Світ серйозно не сприймав наведені «пояснення» та цинічні «обґрунтування». Назовні все це вже не спрацьовувало, достатньо було «пояснити» власному зомбованому населенню сенс кривавої війни проти України, що забрала мільйон російських життів, внутрішніми «причинами» на кшталт боротьби з укрофашизмом, -нацизмом, -мілітаризмом, -капіталізмом, -бандеризмом, -націоналізмом і всякими іншими «ізмами». Глибинне російське суспільство ще з часів татаро-монгольського ярма й до сьогодні відрізняється відсутністю критичного мислення, патріархальністю, поклонінням царям і начальникам (згадаємо російську приказку «без царя в голові»), неготовністю та страхом підняти голову й голос проти тиранів, що правили країною, рабським, раболіпним складом характеру російського народу, що готовий умерти за царя та не здатен критично осмислити всю ту брехливу «аргументацію» тоталітарної влади, за що саме ти мусиш умерти, воюючи заради «своєї батьківщини» за тисячі чи десятки тисяч кілометрів від тієї «своєї батьківщини». Приблизно 250 років татаро-монгольського ярма та майже 400 років кріпацтва наклали значний відбиток на колективний характер російського народу. Найбільш притаманний прояв цього у XXI столітті — це нездатність протидіяти тоталітаризму та деспотії, несприйняття демократії «глибинним народом». Така поведінка різко контрастує з українським національним характером упродовж столітньої історії, ознаками якого є готовність протистояти узурпаторам влади та деспотії, демократична сутність Козацької держави, національно-визвольні рухи, відчайдушний опір комуністичному

тоталітаризму, демократичні вибори та часті зміни очільників України у добу незалежності. Все це свідчить про принципову відмінність національних характерів українського і російського народів. Це яскраво показав у своїх творах геніальний український художник Ілля Рєпін / Ріпін (1844–1930 рр.), найбільш відомі картини якого — «Запорожці пишуть листа турецькому султану» та «Бурлаки на Волзі» — відверто демонструють відмінності національних характерів двох народів: волелюбність українців і рабство росіян.

Ерозія міжнародно-правових режимів нерозповсюдження. Важливим механізмом гарантування світової безпеки є міжнародно-правові режими нерозповсюдження зброї масового знищення. Наріжним каменем міжнародно-правової системи нерозповсюдження ядерної зброї є ДНЯЗ, сторонами якого є більшість країн світу, за винятком Ізраїлю, Індії, КНДР і Пакистану — держав, які фактично мають ядерну зброю, хоча й офіційно не визнані ядерними. Гарантії за Будапештським меморандумом були принциповою умовою приєднання України до ДНЯЗ як без'ядерної країни. Провал цих гарантій негативно впливає на врегулювання сучасних проблем нерозповсюдження, серед яких найбільш резонансні — північнокорейська й іранська.

Провал будапештських «гарантій» є сигналом світу, що чи не єдиним надійним шляхом убезпечення держав є розвиток власної ядерної зброї. Не один десяток «порогових» країн і таких, що мали наміри та технологічні можливості створення такої зброї, глибоко замислилися над цим питанням, і ситуація довкола України стає для них наочним прикладом примарності надій на «гарантії» ядерних держав.

Логіка керівництва КНДР та Ірану полягає в такому: якщо «гарантії» ядерних держав не працюють для України — європейської демократичної країни, добропорядного члена світової спільноти, то вони не працюватимуть для країн, які в західній риторичі називають країнами «осі зла», «ізгоями» та країнами-«паріями». Наочним прикладом також слугують події в Іраку, який 2003 року зазнав інтервенції та повалення режиму диктатора Саддама Хусейна, попри співпрацю країни з Міжнародним агентством з атомної енергії та дотримання відповідних резолюцій ООН. Аналогічною є ситуація щодо Лівійської програми створення зброї масового знищення. Хоча лідер Лівії Муаммар Каддафі під

міжнародним тиском погодився на припинення програми, це не врятувало його режим від повалення внаслідок громадянської війни в країні 2011 року за підтримки країн-членів НАТО.

Можливі невтішні сценарії формування нового світопорядку.

Останні зовнішньополітичні тенденції у світі, пов'язані насамперед з агресією росії проти України, інші агресивні прояви країни-агресора на пострадянському просторі, що стосуються неприхованої спроби відродити російську / радянську імперію, тривалі авторитарні дії та наміри КНР як зростаючого нового гегемона у Східній Азії, а також екзотичні й неочікувані авторитарні витівки 47-го Президента США Д. Трампа з перших місяців його другого президентства не вселяють оптимізму стосовно майбутнього політичної стабільності та передбачуваності у світі. Тут слід згадати дивні заяви та наміри й навіть зазіхання щодо найближчого та найвірнішого партнера США — Канади, південного сусіда — Мексики, Панамського каналу, спроби перейменування Мексиканської затоки та пропозиції продажу Америці острова Гренландія. Такі заяви та пропозиції можна було б вважати хворими фантазіями, якби вони не належали президенту наймогутнішої та найбагатшої країни у світі.

Авторитарні висловлювання керівництва КНР щодо Тайваню та Південнокитайського моря, на щастя, ще не набули форм агресії та військово-політичного загострення, проте цього можна очікувати в недалекому майбутньому в разі закріплення у світі тенденцій ерозії міжнародного права та руйнації наявного світопорядку, заснованого на правилах. Дії ж росії в цьому контексті вже давно переросли будь-які норми та правила й ще з 2014 року, якщо не з 2008-го, набули форм імперської агресії, яка послідовно руйнує сталий світовий порядок, що ґрунтується на фундаментальних дипломатичних правилах гельсінського декалогу та інших демократичних принципах і нормах.

Три зазначені країни, що претендують на статус «великих», пропагують новий світопорядок, заснований на хаосі та праві сильного проти слабшого, праві сили замість сили права, що створює серйозну небезпеку збереженню миру, безпеки та стабільності на планеті, нового геополітичного поділу світу на зони / регіони виключної відповідальності світових авторитарних полюсів / центрів сили. Світ у своєму історичному розвитку вже проходив подібні етапи, що не вплинуло позитивно на його

безпеку та стабільність. Такий міжнародний порядок під час кожного двостороннього чи багатостороннього протистояння провокуватиме сильного застосовувати силу проти слабшого для розв'язання своїх меркантильних інтересів без урахування спільного інтересу та міжнародної справедливості чи об'єктивності. Такий світопорядок не передбачатиме створення колективних безпекових альянсів, тож кожен буде сам за себе, сподіваючись лише на власну силу й ефективний перерозподіл світу на зони впливу та виключних національних інтересів. Однак хочеться сподіватися, що описаний вище сценарій є найгіршим і не найбільш імовірним з погляду перспектив формування нового безпекового світопорядку. Сподівання тут на демократичну силу американських політичних інститутів, які не дозволять країні, що є флагманом демократії, продовжити дрейф у бік авторитаризму.

Іншим можливим розвитком подій, який також не обіцяє стабільного позитиву для демократичного світу й насамперед України в її тривалій екзистенційній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність, є сценарій «зворотного Кіссінджера», який полягає в намірах США спробувати відтягнути росію від КНР і створити союз із в. путіним проти гегемоністських претензій Китаю на контроль в Азійському регіоні та світі. Такий варіант не є доволі реалістичним, принаймні в коротко- та середньостроковій перспективах, але його все ще сповідують Д. Трамп і його аналітики. У стратегічній перспективі такий союз США та росії проти Китаю є можливим з огляду на історичні й територіальні «образи» Піднебесної до російської імперії, але не сьогодні в умовах українського протистояння.

Для розбудови більш досконалого й відповідного новій геополітичній ситуації світопорядку потрібен комплексний підхід, який враховував би попередній світовий досвід, теоретичні принципи та практичні розробки в межах сучасних міжнародних організацій. Напрацьований за 80 років досвід ООН і за 50 — ОБСЄ, а також інших регіональних безпекових організацій треба ретельно проаналізувати, вивчити ліпші практики, внести корективи та забезпечити безперебійне комплексне функціонування нової розгалуженої системи безпеки. Така система може стати складнішою в експлуатації, але більш надійною і справедливою для владнання конкретних безпекових проблем.

В актуальній геополітичній ситуації здається, що єдиним перевіреним та адекватним засобом гарантувати безпеку та територіальну цілісність країн світу (надійнішим, ніж членство в безпечових альянсах) є володіння ядерною зброєю чи перебування під «ядерною парасолею» надійних союзників серед ядерних держав. Дедалі більше «порогових» країн сьогодні частіше замислюються над цим. З огляду на певні коливання нового керівництва США щодо готовності продовжити надання «ядерної парасолі» Європі, Президент Емманюель Макрон заявив про готовність Франції перебрати цю роль. На тлі цього прозвучав чіткий сигнал для Д. Трампа і в. путіна: 9 травня 2025 року Франція та Польща підписали оборонний договір. Водночас Прем'єр-міністр Дональд Туск припустив, що Польща розгляне можливість перебування під захистом «ядерної парасольки» Франції, а також розроблення власних ядерних боеголовки для стримування рф. У цьому контексті у пригоді стають останні заяви британських військових експертів про те, що Лондон має допомогти Україні створити власну ядерну зброю.

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
2. Федеральный закон № 101-ФЗ «О международных договорах Российской Федерации» от 15.07.1995. Дата обновления: 12.03.2014. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1609182
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969. Дата оновлення: 13.06.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
4. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року: Закон України № 248/94-ВР від 16.11.1994. Дата оновлення: 05.12.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-вр#Text>
5. Північноатлантичний договір від 04.04.1949. Дата оновлення: 24.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text
6. Меджліс кримськотатарського народу відкидає будь-які пропозиції щодо російського статусу Криму // Укрінформ. 25 квітня 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3985833-medzlis-krimskotatarskogo-narodu-vidkidaє-budaki-propozicii-sodo-rosijskogo-statusu-krimu.html>

Ihor Lossovskyi,
PhD in Physics and Mathematics,
First-Class Minister Extraordinary and Plenipotentiary

THE HELSINKI SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS AND THE PROSPECTS OF A NEW WORLD ORDER

Abstract. The article deals with the fact that 2025 marks the 50th anniversary of the signing of the Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, which later became the Organization for Security and Cooperation in Europe. It was a landmark event in Europe's political history and security. It established the rules and standards of conduct in all spheres of human activity and the states' obligations to each other and within the framework of international organisations in the European region for decades.

Over the half-century of its existence, the OSCE has developed dozens of important political and legal documents on the prevention, warning, management, resolution, and settlement of armed, military, political, and security conflicts, including those caused by economic and environmental problems.

The article presents the argument that the new system needs to be guided by new norms and principles relevant to the current geopolitical context. In the dramatic situation on the frontlines of the Russian-Ukrainian war, as well as in the whole world, it is extremely important to continue attempts to form a new equitable world order, as the old one, formed in Helsinki 50 years ago, is in immediate need of reform.

The study underscores how perhaps the only reliable way to ensure the security of states is to develop their own nuclear weapons or to stay under the 'nuclear umbrella' of reliable allies. More and more countries are now considering this. The situation around Ukraine is becoming a vivid example of the unreliable nature of reliance on the 'guarantees' of nuclear powers. The author emphasises that the efforts of democratic countries, which value peace in the world and the international legal order based on clear-cut rules and regulations, must be continued.

Keywords: Helsinki system, nuclear system, international legal order, European continent.